Хорхе Луїс Борхес

Вавилонська бібліотека

(Переклад Віктора Шовкуна)

By this art you may contemplate the variation of the 23 letters...

The Anatomy of Melancholy, part 2, sect. II, mem. IV1

Усесвіт (що його інші називають Бібліотекою) складається з невизначеної і, мабуть, нескінченної кількості шестигранних галерей з широкими вентиляційними колодязями посередині, які оточені дуже низеньким поруччям. Із кожного такого шестигранника можна бачити нижні та верхні поверхи; але кінця їм не видно. Усі галереї облаштовано однаково. Двадцять полиць, по п'ять довгих полиць на кожній стіні, крім двох; висота цих стін або висота поверхів ледь вища за зріст нормального бібліотекаря. Від однієї з вільних граней відходить вузький коридор, який сполучає цю галерею з сусідньою, що абсолютно однакова з першою та з усіма іншими. Ліворуч і праворуч від коридору розташовані два крихітні приміщення. В одному з них можна спати навстоячки; у другому — справляти свої природні потреби. Тут-таки спіральні сходи спускаються вниз і підіймаються вгору до нескінченності. У коридорі є дзеркало, яке точно подвоює все видиме. Дивлячись на дзеркало, люди зазвичай доходять висновку, що бібліотека не нескінченна (якби вона справді була нескінченною, тоді навіщо це ілюзорне подвоєння?); я ж волію уявляти, що гладенькі поліровані поверхні галерей виражають й обіцяють нескінченність… Світло струменить зі сферичних плодів, які називаються лампами. У кожному

шестиграннику дві такі лампи, по одній на протилежних гранях. Не вельми яскраве світло, яке з них струменить, ніколи не гасне.

Як і всі люди Бібліотеки, я подорожував замолоду; то було паломництво в пошуках тієї або тієї книжки, а іноді каталогу чи каталогу каталогів; тепер, коли мої очі майже неспроможні прочитати те, що я пишу, я готуюся померти за кілька ліг2 від шестигранника, у якому я народився. Коли я помру, то знайдуться якісь милосердні руки, що перекинуть мене через поруччя; моєю могилою стане бездонне повітря — моє тіло падатиме й падатиме і розкладатиметься та розпадатиметься на вітрі, який утвориться внаслідок мого падіння, що триватиме нескінченно. Я стверджую, що Бібліотека не має кінця. Ідеалісти доводять, що шестикутні зали — це необхідна форма абсолютного простору або принаймні нашого відчуття простору. Вони кажуть, що неможливо уявити трикутну або п'ятикутну залу (Містики запевняють, що коли вони впадають в екстаз, то бачать кімнату у вигляді сфери з великою круглою книго, безперервна спинка якої тягнеться по стінах; але їхні твердження викликають сумнів, а їхні слова не вселяють віри. Ця сферична книга є Бог.) Поки що я обмежуся класичним визначенням: "Бібліотека — це сфера, центром якої є будь-який шестигранник, а поверхня недосяжна".

На кожній з чотирьох стін кожного шестигранника розташовані п'ять полиць. На кожній полиці стоять тридцять дві книжки однакового формату; кожна книжка має чотириста десять сторінок; кожна сторінка має сорок рядків, кожен рядок — вісімдесят літер чорного кольору. На спинці кожної книжки також є літери, але вони не повідомлять про те, що сказано на сторінках. Я знаю, що відсутність такого зв'язку колись здавалася таємничою.

Перш ніж дійти остаточного висновку (що, попри всі його трагічні наслідки, певно, найголовніше в цій історії), я хотів би нагадати кілька аксіом.

По-перше: Бібліотека існує ab aeterno3. Цю істину, прямий наслідок якої — майбутня вічність світу, не може піддати сумніву жодний тверезий розум. Людина, недосконалий бібліотекар, може біти творінням випадку або злих деміургів, але Всесвіт з його елегантно розташованими полицями, загадковими томами, нескінченними сходами для мандрівника та нужниками для осілого бібліотекаря може бути створений тільки Богом. Аби належно осмислити, яка відстань розділяє божественне й людське, достатньо порівняти грубі нерівні символи, що їм моя тремтяча рука надряпує на обкладинці книжки, з гармонійними літерами всередині — чіткими, витончено накресленими, чорними, досконало симетричними.

По-друге: кількість знаків для письма дорівнює двадцяти п'ятьом4. Ця аксіома дозволила триста років тому сформулювати загальну теорію Бібліотеки й задовільно розв'язати проблему, яку ніколи не вдалося б розв'язати навздогад,— неясну й хаотичну природу майже всіх книжок. Одна з них, яку мій батько бачив у одному з шестигранників кола п'ятнадцять дев'яносто чотири, містила лише літери MCV, що повторювалися в різній послідовності від першого рядка до останнього. Друга (у яку дуже часто зазирають у цьому регіоні Бібліотеки) — це справжній лабіринт літер, але на передостанній сторінці написано: "О час, твої піраміди". Відомо, що на один осмислений рядок або якесь зрозуміле повідомлення припадає багато ліг безглуздих какофоній, словесного сміття та всілякої абракадабри. (Мені відомо, що в одному з глухих регіонів бібліотекарі відмовилися від забобонної і пустої звички дошукуватись якогось глузду у книжках, прирівнюючи такі спроби до намагань знайти його у сновидіннях або в хаотичних лініях долоні… Вони визнають, що

винахідники письма створили двадцять п'ять символів, але стверджують, що їхнє застосування має цілком випадковий характер і що самі по собі книги нічого не означають. Ця думка, як ми далі побачимо, не така вже й хибна.)

Упродовж тривалого часу вважали, що ці книги, які ніхто не міг прочитати, написані давніми або якимись рідкісними мовами. Та й справді, давні люди, перші бібліотекарі, розмовляли мовою, яка дуже відрізнялася від тієї, якою ми розмовляємо сьогодні; справді: якщо відійти на кілька ліг праворуч, то там розмовляють діалектом, а на п'ятдесят поверхів вище — мовою, зрозуміти яку неможливо. Усе це, повторюю, правда, але чотириста десять сторінок, заповнених лише літерами MCV, не можуть відповідати жодній з мислимих мов, хоч би якою діалектною чи примітивною вона була. Дехто припускав, що кожна літера впливає на наступну і що значення MCV у третьому рядку сторінки 71 було іншим, аніж значення тієї самої послідовності літер в іншому рядку іншої сторінки, але цю примарну тезу загал не підтримав. Були й такі, хто вважав, що йдеться про зашифровані тексти; ця теорія набула неабиякого поширення, але не в тому сенсі, у якому мислили її ті, хто вперше запропонував.

Років п'ятсот тому керівник одного з вищих шестигранників5 виявив книжку, не менш незрозумілу, аніж усі решта, але яка мала майже два аркуші дуже схожих рядків. Керівник показав свою знахідку мандрівному де шифрувальнику, і той сказав, що цю книжку написано португальською мовою; інші стверджували, що її написано ідишем. Не минуло й століття, як мову тієї загадкової публікації визначили цілком точно: самоїдсько-литовський діалект ґуарані з флексіями класичної арабської мови. Дешифрували також її зміст: основи комбінаторного аналізу, ілюстровані прикладами знакових сполучень з необмеженими повторюваннями. Ці приклади допомогли одному геніальному

бібліотекареві відкрити фундаментальний закон Бібліотеки. Цей мислитель помітив, що всі книги, хоч би як вони різнилися, містять однакові елементи: пробіл, крапку, кому та двадцять два знаки абетки. Він також постулював факт, який підтвердили всі мандрівники: в усій величезній Бібліотеці немає двох однакових книжок. Із цих неспростовних передумов він дійшов висновку, що Бібліотека всеохопна і що на її полицях можна знайти всі можливі поєднання двадцятьох із гаком писемних знаків (їхня кількість, хоч і величезна, проте скінченна), отже й усе, що ними можна висловити,— всіма мовами. Геть усе: історію майбутнього з усіма її подробицями, автобіографії архангелів, точний каталог Бібліотеки, тисячі й тисячі каталогів хибних, доведення хибності цих каталогів, доведення хибності каталогу правильного, гностичне Євангеліє Василіда, коментар цього Євангелія, коментар коментаря цього Євангелія, правдиву розповідь про твою смерть, переклад кожної книжки всіма мовами, інтерполяції кожної книжки в усі книжки, трактат, який Беда6 міг написати (й не написав) про міфологію саксів, утрачені книги Тацита.

Коли було оголошено, що Бібліотека зберігає всі книжки, то першим почуттям, яке опанувало всіх, була неймовірна радість. Кожен почувався господарем таємного й ще не використаного скарбу. Не існувало такої особистої чи світової проблеми, яку не можна було б переконливо розв'язати в одному з шестигранників. Усесвіт здобув своє виправдання, Усесвіт раптово набув нічим не обмежених вимірів надії. На то час багато говорили про Виправдання: про апологетичні та протетичні книги, які навічно виправдовували діяння кожної людини у Всесвіті й могли відкрити дивовижні таємниці про її майбутнє. Тисячі людей, відчуваючи палку надію, полишили рідні шестикутними й побігли сходами нагору, надихаючись марною мрією знайти своє Виправдання. Ці прочани зчиняли бурхливі суперечки у вузьких коридорах, виголошували чорні прокляття, душили одне одного на божественно досконалих

сходах, жбурляли книги, що не виправдали їхніх сподівань, у глиб вентиляційних колодязів, кинули, скинуті у провалля людьми з далеких регіонів. Були й такі, хто в цих безнадійних пошуках втрачали здоровий глузд… Виправдання насправді існують (я бачив два, які стосувалися осіб з майбутнього, можливо, навіть не вигаданих), але шукачі забули про те, що ймовірність знайти власне Виправдання або бодай якусь його недосконалу копію практично дорівнює нулю.

На той час також існувала надія, що вдасться з'ясувати фундаментальні таємниці людства: походження Бібліотеки й часу. Усім здавалося, що ці великі таємниці можуть бути висловлені; якщо ж мова філософів виявиться для цього недостатньою, Бібліотека створить цілком нову мову, а також словники та граматики, необхідні для її існування. Ось уже чотири століття люди гасають і нишпорять по шестигранниках… Існують офіційно призначені шукачі — так звані інквізитори. Я бачив їх під час виконання ними їхніх обов'язків: вони завжди повертаються зі своїх відряджень дуже стомленими, розповідаючи про сходи без сходинок, на яких вони мало не скрутили собі в'язи; розмовляють про галереї та сходи з бібліотекарем; іноді беруть найближчу книжку й гортають її, шукаючи єретичних слів. Видно, що ніхто не сподівається що-небудь знайти.

Палкі надії, як завжди буває, поступилися місцем гнітючому розчаруванню. Упевненість у тому, що на якійсь полиці в якомусь шестиграннику стоять дорогоцінні книги та що ці дорогоцінні книги — недосяжні, була просто нестерпною. Одна блюзнірська секта запропонувала припинити пошуки й закликала всіх людей перетасувати літери й символи, аби за допомогою неймовірного випадку створити ці канонічні книги. Владі довелося вжити проти цієї секти суворих заходів. Секта припинила існування, але у своєму дитинстві я неодноразово бачив дідів, які на тривалий час ховалися в нужниках,

перекладаючи металеві кружечки в заборонених чашах, марно намагаючись виправити божественний безлад.

Інші, навпаки, уважали, що слід насамперед очистити Бібліотеку від усіх непотрібних книг. Вони вторгалися в шестигранники, пред'являли офіційні документи, які не завжди були фальшивими, з огидою гортали той або той том і прирікали на знищення цілі полиці; їхній гігієнічно-аскетичний запал спричинив безглузду загибель мільйонів томів. Імена цих фанатиків було проклято, але ті люди, хто оплакує "скарби", знищені тими безумцями, забуває про деякі очевидні факти.

По-перше, Бібліотека настільки величезна, що будь-яка шкода, завдана їй людьми, буде нескінченно малою. По-друге, хоча кожен примірник є унікальним і незмінним, але (оскільки Бібліотека повна) завжди існують сотні тисяч її не абсолютно досконалих копій — книг, що різняться із цією однією літерою або однією комою. Усупереч загальному переконанню я наважуся припустити, що наслідки діяльності Чистильників перебільшені тим жахом, який спричинили дії цих фанатиків. Їх надихало божевільне прагнення захопити книги Червоного Шестигранника: це книги значно меншого формату, аніж книги звичайні, всемогутні, ілюстровані й магічні.

Ми знаємо й про інший забобон того часу: Людина Книги. На якійсь полиці в якомусь шестиграннику (міркували люди) має стояти Книга, у якій викладено зашифровану суть та стислий зміст усіх решти, якийсь бібліотекар нібито переглянув цю Книгу і став подібним до Бога. У мові тієї зони досі відчуваються сліди культу цього далекого від нас працівника. Багато людей вирушали у паломницькі подорожі з метою знайти Його. Упродовж цілого століття вони сновигали в усіх напрямках, здійснюючи свій безрезультатний пошук. Як визначити таємний священний шестикутник, у якому він живе? Хтось запропонував метод регресивного наближення: для того

щоб знайти книгу А, потрібно спершу звернутися до книги Б, яка вкаже, де слід шукати А; для того щоб знайти книгу Б, необхідно попередньо ознайомитися з книгою В — і так до нескінченності... Саме в таких пригодах я змарнував і розтринькав свої роки. Я не вважаю неймовірним твердження, що на якійсь полиці нашого Всесвіту стоїть усеохопна Книга7; я благаю невідомих богів, щоб людина — нехай навіть одна-єдина людина, нехай навіть через тисячу років! — змогла знайти її та прочитати. Якщо почесті, мудрість і щастя не для мене, нехай їх пізнають бодай інші. Нехай існує небо, навіть якщо моє місце в пеклі. Нехай мене розтопчуть та знищать, але бодай на якусь мить в одному зі своїх створінь, Твоя, о Боже, величезна Бібліотека виправдає себе.

Люди нечестиві стверджують, що безглуздя для Бібліотеки — звична річ, а раціональна осмисленість (або хоча б приблизна зв'язність) — це майже чудесний виняток. Вони говорять (я це знаю) про "хворобливу Бібліотеку, божевільні томи якої, затягнуті в безперервну гру випадковостей, знову й знову змінюються, перетворюються на інші, усе стверджуючи, усе заперечуючи й усе змішуючи, наче божество, яке з'їхало з глузду". Ці слова, що не лише викривають безлад, а й подають його приклад, самі наочно свідчать про свій поганий смак і своє розпачливе невігластво. Насправді Бібліотека містить усі вербальні структури, усі ті варіації, що їх дозволяють двадцять п'ять орфографічних символів, але жодної очевидної нісенітниці там немає. Мабуть, немає потреби згадувати про те, що найліпша книга в тих багатьох шестигранниках, які перебували під моїм наглядом, називається "Причесаний грім", а інша — "Зсудомлений гіпс", а ще одна — "Аксаксаксас мле". Ці назви, на перший погляд геть незв'язні, безперечно, мають певний зашифрований або алегоричний смисл; цей смисл можна виразити словами, що, як можна з упевненістю припустити, десь записані й існують у Бібліотеці. Я

неспроможний написати послідовність літер, наприклад таку, як

dhcmrlchtdj,

що її божественна Бібліотека не передбачила б і яка б в одній з її таємних мов не була б наділена грізним смислом. Ніхто також не зможе промовити бодай один склад, який би не був наповнений ніжністю та страхом і який в одній із цих мов не позначав би всемогутнє ім'я якогось бога. Говорити означає загрузнути в тавтологіях. Непотрібний і багатослівний твір, який ви зараз читаєте, уже існує в одному з тридцяти томів, що стоять на п'яти полицях одного з незліченних шестигранників, — десь існує і його спростування. (У певній кількості можливих мов, яка позначається числом n, застосовано той самий словник; у деяких з них символічна послідовність знаків "бібліотека" припускає правильне визначення: "всеохопна й довговічна система шестигранних галерей", але "бібліотека" означає також і "хліб", або "піраміда", або щось інше, і сім слів, які її означають, можуть мати й інше значення. Ти, хто читає мене, чи певен ти в тому, що моя мова зрозуміла тобі?)

Звичка писати відвертає мою увагу від нинішнього становища людей. Упевненість у тому, що все вже написано, знищує нас або перетворює на привидів. Я знаю так регіони, де молоді люди поклоняються книгам і в поганському екстазі цілують їхні сторінки при тому, що вони неспроможні розшифрувати бодай одну літеру. Епідемії, єретичні чвари, паломницькі подорожі, які неминуче вироджуються в бандитські напади, зменшили населення разів у десять. Здається, я вже згадував про самогубства, кількість яких щороку зростає. Можливо, мене обманюють старість і страх, але підозрюю, що людський рід — єдиний та унікальний — близький до вимирання, а Бібліотека збережеться: освітлена, ніким не населена, нескінченна, досконало нерухома,

наповнена дорогоцінними томами, нікому не потрібна, нетлінна й таємнича.

Я щойно написав нескінченна. Я застосував цей прикметник не лише з любові до риторики: немає нічого алогічного в тому, щоб уявляти собі світ нескінченним. Ті, хто вважає його скінченним, виходять із припущення, що в якихось далеких місцях галереї сходи та шестигранники можуть через невідомі причини закінчитися — а це очевидний абсурд. Я наважуся запропонувати таке розв'язання цієї прадавньої проблеми: Бібліотека нескінченна й періодична. Якби якийсь одвічний мандрівник вирушив у подорож у якомусь одному напрямі, то за кілька століть він би виявив, що ті самі томи повторюються в тому самому безладі (який, повторюваний, насправді є порядком: Порядком). Ця витончена надія звеселяє мене в моїй самотності8.

Мар-дель-Плата, 1941

1 Це мистецтво дозволить вам споглядати різні сполучення з 23 літер... ("Анатомія Меланхолії", ч. 2, розд. II, § IV).— Прим. перекладача.

2 Ліга — одиниця вимірювання відстані. 1 суходільна ліга = 4828,032 м, 1 морська ліга = 5556 м.— Прим. ред.

3 Вічно (латин.).— Прим. перекладача.

4 В оригіналі рукопису відсутні цифри й великі літери. Знаки пунктуації обмежено комою та крапкою. Ці 2 знаки, пробіл та 22 літери абетки і складають ті 25 символів, які нарахував невідомий автор рукопису.— Прим. перекладача.

5 Раніше на кожні три шестигранники була одна людина. Самогубства й легеневі захворювання порушили це співвідношення. Мене завжди опановує глибокий смуток, коли згадую, як багато ночей поспіль я мандрував коридорами та відполірованими сходами, не зустрічаючи жодного бібліотекаря.— Прим. автора.

6 Англійський історик та святий, богослов, учитель церкви. — Прим. ред.

7 Повторюю: з мене досить того, що така книга може існувати. Я виключаю лише неможливе. Наприклад, жодна книжка не може водночас бути сходами, хоча, безперечно, є книги, у яких обговорюється, заперечується або доводиться така можливість, а також інші, структура яких відповідає структурі сходів.— Прим. автора.

8 Летісія Альварес де Толедо зазначила, що ця величезна Бібліотека побудована нераціонально; строго кажучи, для цього вистачило б одного тому звичайного формату, надрукованого кеглем 9 або 10, який налічував би нескінченну кількість нескінченно тонких сторінок. (Кавальєрі на початку XVII ст. сказав, що буде-яке тверде тіло складається з нескінченної кількості накладених одна на одну площин.) Користуватися такою книгою було б не дуже зручно: кожна сторінка неминуче роздвоювалася б на дві інші, а незбагненна середня сторінка не мала б зворотного боку.— Прим. автора.